

HING KEELES JA MEELES

ASTA ÕIM

Käesolevas kirjutises püüan lahti harutada sõna *hing* tähendused, pidades silmas tähenduste aluseks olevat tervikpilti, leida semantilisi seoseid teiste sõnadega, kirjeldada *hing*-sõna semantilist välja. Kasutatud on kognitiivses lingvistikas tunnustatud mõisteid ja seisukohti. Kuna eestikeelses kirjanduses võib kohata mitmeid paralleeltermineid, siis esitan selles artiklis esinevad oskuskeelendid. Naiivteooria – teatud omadustega naiivteadmiste piisavalt ulatuslikud ja piisavalt kompleksed struktuurid, mis liigendavad inimestele olulisi maailmapildi fragmente (Õim 1997: 258). Kognitiivne mudel – ühe sõna ja ta sünonüümide ning antonüümide jne aluseks olev teadmiste struktuur. Mentaalne märgib mõtlemist ja arutlemist, tahet ja otsustamist, arvamusi ja hinnanguid, tundeid, emotsioone ja suhtumist, s.o inimpsüühika struktuure ja protsesse (Õim 1997: 255).

Uute tähenduste allikaks on väga sageli tähendusülekanne e **projektsioon**. Projektsioonide liikumine toimub kehalt meelega: inimesed konstrueerivad abstraktsete nähtuste naiivteooriaid või kognitiivseid mudeleid oma konkreetse kogemuse põhjal, termineerivad ideaalseid objekte materiaalselt kaudu, mentaalset sfääri füüsilise kaudu, algtaandiks on füüsilised ja kehalised kogemused. Ühed põhilised ülekan-demehhanismid on metaforisatsioon ja metonümisatsioon, kusjuures ülekanne ei toimu üksiksõnade kaupa, vaid seda reguleerib suure ulatuses allikala (*source domain*) tervikuna (Lakoff 1990: lk 39–74). See-ga **metafoor** laiemas mõttes pole mitte kahe sõna või mõiste kitsas individuaalne suhe, mitte lihtsalt ühtede, otsetähenduslike sõnade asendamise teiste, figuratiivsetega, vaid täiesti süstemaatiline tava suhestada omavahel terveid mõisteregioone teatavate struktureeritud informatsioonikimpude või -võrkude vahendusel (Krikmann 2001: 3) ehk metafoorne ülekanne kulgeb ühest mõistealast teise. Just sellega tagatakse nii kivilinenud metafooride kui ka värskete, spontaanselt loodud metafooride arusaadavus. Sõnade abstraktsemad tähendused on hilisemate arengute tulemus, inimese mõistusliku tegevuse tulemus (nn lokalismi

hüpoteesi kohta vt Lyons 1977: ptk 15.7), ning seetõttu on abstraktseimate alade naiivteooria lahtimõtestamise aluseks fikseerida adekvaatselt selle allikad, s.t sõna tähenduste lahtiharutamise kaudu jõuda tähenduste tekkepõhjusteni.

Kirjutises kasutatud keelematerjal on pärit “Eesti kirjakeele seletavast sõnaraamatust”, “Eesti murrete sõnaraamatust”, Eesti Kirjandusmuuseumi kõnekäändude kartoteegist ning Eesti Keele Instituudi murdearhiivist. *Hing*-sõna tähendusvälja jagunemise aluseks on nimetatud sõnaraamatute vastavad sõnaartiklid.

1. *Hing* on hingamine

Hingamine on elusolendi üks tunnuseid, see allsüsteem organismis, mis teeb kellestki elusolendi. Hingamine on organismi gaasivahetus väliskeskkonnaga, hingamise tingimus – õhuhapnik on ühtlasi elu tingimus. Hingamisest sõltub elus olemine või mitteolemine. Seepärast on mõistetav, et ka keeles on hinge (hingamise tähenduses) ja elu tähendusväljades lõikumisi. Võiks arvata, et hingamine kui elusolemise vältimatu tingimus on olnud *hinge* alg tähendus, millest on hargnenud kõik teised. Ka tänapäeva keeles, nagu paljud *hinge*-keelendid lubavad väita, on aktsepteeritavad nii tähendus 'hingamine' kui ka tähendus 'hingata õhk', mille vahel on selge metonüümiline assotsiatiivsus: *hinge vedama* (Vanamees vedas vilinal hinge ja ärgitas uuesti. A. Maripuu), *hinge tõmbama* (tõmbas sügavalt hinge; ... sügav hingetõmbamine tunnistas, et Maanus oli langenud une kaissu. E. Bornhöhe; ... ja puhast taevast tunnen igas hingetõmbuses. A. Kaal). Tänapäeva keelekasutuses käibivate väljendite viimse hingetõmbeni, ühe ~ ainsa hingetõmbega, ühe hingega tähenduse aluseks on kahtlemata üks hingamistsükkel (õhu kopsudesse tõmbamine ja väljalaskmine). Übermõtestamise tulemusena tunneme neid väljendeid tähendustes 'kõigist takistavatest asjaoludest hoolimata, pingutades kuni surmani' (denotatiivselt – viimase hingamistsükli) ja 'hooga, emotsionaalse intensiivsusega järjest, pausi(de)ta' (denotatiivselt – ühe hingamistsükli kestel, seda katkestamata). Kui miski takistab hingamist, siis öeldakse: (kõhahoog, tolm) *matab hinge*; (hais, kuumus) *lõi, pani, võttis hinge kinni*. Ka füüsiline pingutus millegi tegemisel võib osutada hingamist takistavaks teguriks: *jooksis, kõhis nii et hing rinnus kinni; hingpakki tormama*. Inimene saab ka ise hingamist mõnevõrra reguleerida: *hoidis vee all mitu minutit hinge kinni; hinge kinni pidades*. Viimast tunnemegi rohkem figuratiivses

tähenduses 'nii keskendunult, tähelepanelikult, suure põnevusega, huviga, et hingaminegi ununeb või et ei julge hingatagi'. Ütluste *pole aega, mahti hingegi tõmmata; töötati hinge tõmbamata; nüüd rabab see inime hingepuhult* lähteallikaks on *hinge tõmbama* 'hingama, hingamist korrastama'. Kujund lähtub äärmise füüsilise pingutuse situatsioonist (pingisa töötegemise, jooksmise vm juures ei ole aega tegelda hingamise korrastamisega, puhkehetkega) ja on laienenud puhkepauside puudumisele mis tahes tegevuse juures. Kui emotsioonid mõjutavad hingamist, siis tähendab see seda, et tundmused on tavalisest intensiivsemad: *rõõmust, põnevusest, hirmust, ärritusest jäi hing rinnus kinni*. Et hingamine toimub kopsudes, mis asuvad rinnakorvis, rinnus, siis on ootuspärane, et hinge asupaigaks on rind.

2. Hing kui mittemateriaalne elustav surematu alge, elulisuse alus

2.1. Rahvausundi üldise kujunemise üheks tähtsamaks lähtekohaks on ettekujutus mingi hingelise jõu olemasolust kehalise jõu kõrval (Loorits 1998: 14). Hinge kujutatakse konkreetse elusa algena, kes/mis võib kehast irduda ja vähemalt ajutiselt omaette eksisteerida ning lahkub kehast surma korral. Hing usuti olevat mitte ainult elusolendil, loomal või inimesel, vaid ka loodusobjektidel, puul, kivil, metsal, veel jm. Naivistliku ettekujutluse järgi on *hing* miski, millel on elusa olendi tunnused, kuid mis on oma nähtamatuse ja kompamatuse tõttu hoomamatu ning salapärane, mõistetamatu ja seetõttu peljatavgi. Igal juhul on ta see, mis teeb "asjast asja": inimesest inimese, loomast looma, ning animistlikult – kivist kivi, puust puu jne. Keha ja hing eksisteerivad kõrvalt, kuid nad ei vastandu teineteisele, pigemini täiendavad teineteist. Keha kui materiaalne substants ja hing kui vaimne substants moodustavad ühtse terviku – inimese vm objekti. Selline duaalsus kajastub järgmistes keelenäidetes: *inimesel on ihu ja hing; karjatus käis ihust ja hingest läbi; sool pole muud kui süda, saba ja soe ing (Rei); Kadri om ka nõnda är kadun 'kõhnaks jäänud', et pal`lass eng viil (Krk)*.

Kui *hing* asub keha sees (murdes *hingekaha* 'rinnakorv, rindkere', *ma lõön su hinge ihust lahti!* 'lõön su maha'), siis on ta keha elustavaks jõuks, eluavalduseks ja eluallikaks. Ilma hingeta ei ole elu: *hinge sees hoidma; hing on sees, hing läks välja, hing on väljas; hinge välja viskama; hinge välja võtma; sain hingega tulema*. Hing kui keha elustav jõud, eluallikas ja eluavaldus on seotud sõnaga *elu* naiivteooria kaudu, mille

kohaselt inimese kehas on miski, mis teeb ta elusaks ehk klassikalise semantika terminites *hing* on *elu* sünonüüm tähenduses 'inimese, looma ja taime füsioloogiline seisund surmani': *elu ~ hinge välja võtma; elu ~ hinge sees hoidma; elu ~ hing on sees; elu ~ hinge sisse puhuma; elu ~ hing jäi sisse; nii et elu ~ hing on armas; hinge vaakuma ja vaakus elu ja surma vahel; elu ~ hinge kallale kippuma; tekkis mõte selts uuesti ellu äratada, seltsile hing sisse puhuda; ei tulnud peole enam endist hinge ~ elu sisse*. Tavaliselt asub *hing* elusolendi sees, kuid on hulk väljendeid, millest võib järeldada vastupidist – elusolend asub hinge sees või siirdub sinna: *ega ta enam hinge tõuse; kedagi ei jäetud hinge; uppunu saadi hinge; mees on hinges; kalamees hoiab ikka kassi hinges*. Kõigis neis keelendeis on võimalik kasutada *hingega* paralleelselt *elu* (*elu* ja *hinge* metafoorsete vahekordade kohta vt Krikmann 2002: 234 jj).

Hinge eksisteerimist pärast inimese surma kinnitab *hinge* võime siirduda ühest kehast teise: *hingeloom* 'loom, kellesse asunud inimese hing', *hingepuu* 'puu, millesse on asunud surnud inimeste hing'.

Inimene saab ka ise oma *hingega* mingil viisil toimida, enamasti jätta ta pärast oma surma kellegi meelevalda või üritada hinge kehas hoida või ta sinna tagasi toimetada või sealt välja võtta. Näiteks võib inimene *müüa oma hinge kuradile ~ saatanale*, kuid saatan saab hinge enda käsutusse siiski alles pärast keha surma; inimene saab teatud viisil toimides *hinge sees hoida* (*Kartul oli ainus, mis perel hinge sees hoidis*); inimene võib kellelegi *hinge sisse puhuda ~ ajada ja hinge sisse saada* või hoopiski *hinge välja võtta*. Nende väljendite figuratiivsus on hästi läbipaistev, esimest kasutatakse tähenduses 'end millegi halva küüsi, meelevalda andma' (*Jood iga päevaga ikka rohkem ja rohkem ja müüdkki nõnda oma hinge saatanale*), teist tähenduses 'tegevuses pidama' ja 'tegutsemisvõimeliseks, toimekaks muutma' ning 'surmama, tapma'. Viimaseid ütlushiinte kasutatakse tänapäeval eekätt elutute objektide kohta, kuid siiski vaid selliste puhul, mis on seotud inimestega: *Katsed tehasele hinge sisse puhuda ebaõnnestusid; Ettevõttele ei saadud kuidagi hinge sisse; Juhatus tegi kõik, et seltsil hinge sees hoida*. Kui hing puhutakse sisse, hoitakse sees või kui miski, mis on elusolendiväline, tõuseb hinge, siis on tegu personifikatoorse metafooriga (reanimatsioonist kui produktiivsest personifikatoorse metafoori aluskeemist vt Krikmann 2000). Mida materiaalsem ja konkreetsem on objekt, mida elustatakse, seda tugevam on metafoor.

2.2. *Hing* kui elustav alge võtab konkreetsema kuju kas tugeva kehalise pingutuse korral või siis, kui inimene hakkab surema. Siis võib *hing* kehast lahkumas olla või sealt päris ära minna, kehast irduda. Eesti murdeis on tuntud *hingeminek*, *hingemenu*, *hingemineng* tähenduses 'suremine, hingeheitmine'. Ütlustes *hingeheitmine*, *hinge heitma* võib verb *heitma* tähendada 'kellestki või millestki eraldama, irrutama, lahku lööma': *'milla meil akka 'lehma peret 'eitama 'poegima' (VNg); kui inimesed 'lahku lähvad, siis on pere 'eitmine (Khk); naene on 'jälle peret 'eitnud 'sünnitanud' (Trm); veis eidab 'karva 'ajab karva' (Juu), suust 'eitmine 'okse' tuli 'pääle (Krk), läks vett 'eitama 'kusele' (Jõh)*. Tänapäevakeeles tunneme *meeleheidet ja meelt heitma* tähenduses 'ahastus ja ahastama', murretes aga märgivad *meele ära heitmine*, *meele peast heitmine* ka mõistuse kaotamist: *täl om nii suur mure – eedap kas vai meele ära pääst (Nõo), sii om meele ära 'eitän, sii om joba lollis jäänu (Trv)*. Murretes on suuremise tähenduses tuntud ka *hinge (välja) viskama* (vrd *vedru ~ tossu välja viskama*). Kehalise pingutuse korral (vt p 19 on *hing* kas lahti, kurguaugus, kaelas, hambus või keele peal, ta on kehaga küll mingil viisil veel ühenduses, aga siiski juba muutumas millekski iseseisvamaks: *'juokseb 'ninda et eng 'ambas (Jõh), jooksis nõnda, et hing oli lahti sees; tormas nõnda, et hing kurguaugus; hing on niidiga ~ paelaga ~ lõngaga kaelas; hing on keele pera pääl*. Nähtavasti on väljendid *et hing armas* ja *hinge eest* sama algupära: *rassib, vehib tööd teha nii et hing armas; suure tüüga 'tõmma nii et eng armas siis (Hää); kiskus hinge eest sõuda*. Kui *hing* on parasjagu kehast ära läinud, siis ta võib tekitada nt *hingetuisku* ja *hingemaru*. Miks viimased just tugevat tuisku tähendavad, võib üksnes oletada. Kui usuti, et kehast irdunud *hing* võib olla hea või halb nagu inimene isegi, siis nähtavasti võib tavalisest kõrvale kaldunud inimese *hing* põhjustada midagi, mis on samuti normist kõrvale kaldunud, siin – suurt tuisku: *ei tia kelle inge tuisk see oli, et misuke alb inimene see sureb (Lai); ei tia misukse vanatüdruku inge tuisk se piab olema (Lai), kui mõni inimene, kes pal 'lu mässänu (suri) – siss üteldi, et tolle enge tuisk (Ran)*. Mitteilapäevaseid ilmastikuolusid ja -nähtusi (tuisk, päike paistab ja vihma sajab, vikerkaar, virmalised) on rahvausundis seletatud mitut moodi, sealhulgas ka surnute (~ hingede) tegutsemisega. Tuisu puhul on arvatud, et surnud jahvatavad lund; kui sajab vihma ja päike paistab, siis arvati, et surnud pesevad või vihtlevad, jne (Loorits 1998: 24 jj). On teisigi ütlusi, kus *hing* märgib millegi suurt määra, nt *hingehind* 'väga kõrge hind'.

Kõnekäändude kartoteegist pärit ütluses *ta sai inge kere täia (tappa või süüä)* märgib *hing* nahatäie või kõhutäie suurt määra. Kas *hingehinna* puhul on tegemist pelgalt assonantsiga või on sellel siiski olemas sisuline motivatsioon? Kas see on hind, mis kipub hinge (~ elu) välja võtma, või hind, mida inimene on nõus maksma oma elu päästmise nimel? Ka *hingepide* märgib nähtavasti vahendit, mis hoiab ~ peab hinge sees, *tiinib palja ingä iist* tähendab 'teeb tööd tasu eest, mis hoiab vaevalt hinge sees, palja söögi eest'.

Hinge kui elustava alge tavalisem karakteristika on haprus, õrnus, ta võib kergesti eksisteerimast lakata, ta ei ole ei tugev ega püsiv, kui ta asub keha sees. Ent *hing* võib ka visa olla: *kassil, ussil on visa hing*. Metafoorses kasutuses on *hangel* tähendus 'miski või keegi, mis või kes on väeti, vilets, hädine, kõhn, põdur jms' või 'pisku, midagi vähest'. Mõned näited murdesõnaraamatust: *nägid et, muku ing õli sul talleke, tagasi tuoda* (Kod), *hingeohtu* 'vähe' – *suhkurt andass väga inge 'ohtu* (Kir), *nigu hingetsänk* 'pikk ja kõhn'. Kui *kuival inemisel kuios hing luie külge ja lõng oo nii peenike, et põle ingegi sees*, siis pole kahtlust, et kirjakeelsete ütluste *nagu hing* ja *hingpeenike* võrdlusvahendiks on *hing*, mis teatud tingimuste korral muutub oma hapruse tõttu olematuks või peaaegu olematuks.

2.3. *Hing* kui olend

Kui lakkab elamast keha, milles paiknes *hing*, siis sellega ei kaasne sugugi *hinge* surm, vaid *hing* muudab oma olemust, kvaliteeti – ta muutub surematuks. *Hing* kas jätkab oma eksistentsi, leiab endale uue asukoha, keha (*hingede ümberkehastumine*), nagu eespool kirjeldatud, või elab edasi nähtamatu iseseisva eksistentsiga olendina, hingolendina. Sellist usundilist seisukohta kinnitavad rohked keelenäited: *hing läheb taevasse, põrgusse; kurat püüab hingi; saatan päris tema hinge*. Vähemasti mõnda aega enne teise kehasse siirdumist või iseseisvumist eksisteerib *hing* ka väljaspool keha. *Hing* tegutseb ise (*hingetuisk*) või temaga saab manipuleerida keegi teine. See *hinge* tähendus pärineb nähtavasti animistlikust kujutlusest, et *hing* eristub kehast ning hakkab elama "oma elu". Igal juhul näeme siin juba *hinge* suuremat iseseisvust võrreldes sellega, kui ta asus keha sees. Ta on nähtamatu ja kompamatu, kuid tal on tunnus 'elus'. Kui siin tähenduse ülekandest rääkida, siis tegu on *hinge* kui inimese mentaalse poole iseseisvumisega ja personifitseerumisega, kuid selline personifikatsioon erineb konkreetsete mitteinimlike objektide personifikatsioonist selle poolest, et

inimesestamise tehet tegelikult ei toimu. Arvo Krikmann nimetab sellist personifikatsiooni mentaalseks operatsiooniks, kuna vastavad mõisted asuvad juba nagunii inimese domeenis (Krikmann 2001:37). Kui surnu *hing* võtab hingolendi nähtamatu kuju, siis talle omistatakse elava inimese omadusi, mis puudusid *hingel* keha sees: ta võib rännata, kodu külastada, süüa, teha häid või halbu tegusid: *`engipäiv – siss enge nigu nakavat `liikmä vai `käimä* (Kam), *hingede rändamine*.

3. Hing kui inimese mentaalne mina, sisemine olemus, teadmus

Inimese sisemaailm, sisemine olemus, tahtejõud, südametunnistus, emotsioonid, tunded moodustavad mentaalse mõisteala. Täheenduse allikaks on kujutelm, et inimese sees on mingi elustav alge, mis teatavate karakteristikutega määrab kogu inimese olemuse. Eesti keeles saame öelda *hinge ilu, suurus, ülevus; hingelt noor, vana; hingelt haige, muserdatud inimene; silmad on hinge peegel; oma hingelt on ta väikekodanlane; võõras ei mõista teise rahva hinge; ise noor tütarlaps, aga mehe hing rinnus*.

Hing nimetatud tähenduses märgib seda osa inimesest, mis tajub emotsioone. Hing on seega mentaalsfäär, kus tajutakse ja tunnetatakse. *Hinge* funktsioneerimine selles plaanis on väga mitmekesine – tal võivad olla füüsilised või füsioloogilised omadused: *hing on haige; mitte igaihel pole sellist kanget hinge* 'tugevat tahtejõudu, tugevat iseloomu'; aatellis-estetilised ja moraalsed omadused: *uhke, õilsa hingega; nurjatu, alandliku, paadunud hingega; tal on tüdimatu, väsimatu hing*. Ta võib olla justkui füüsiline protsess: *hing väriseb; hing keeb vihast; hing valutab sees*, ta võib olla füüsilise mõjutamise objekt, teda võidakse mingi mõjuri poolt närvida, rõhuda, lõhki kiskuda, hingele saab valu teha jne: *hinge lõikama; hinge lõhki kärstama; kadedus närib hinge; mure rõhub hinge; see vihje pani hinge kipitama; see jutt kosutas mu hinge; eksimus piinas, vaevas, koormas hinge*; ta võib olla olekutes, kus ta esineb metonüümiliselt ja märgib inimest kui tervikut: *hing on hirmul; hing on ärevil; hing kisedab kellegi või millegi järele; hing igatseb kaunist; hing on, ei ole rahul; hing aimab halba; tema hing ei teadnud pettusest midagi*. Nagu näeme, seostuvad *hingega* sellised verbid, mille semantika eeldab tegija või protsessis osaleja funktsioonis elusolendit: *kisendama, väriseama, igatsema, hirmul olema, rahul olema, aimama, teadma, valutama*. Selle põhjuseks on nähtavasti asjaolu, et *hingele* omistatakse elusolendi tunnuseid rohkem kui füüsiline objekti tunnuseid.

Hingele kui mentaalsele minale viitavad *hingeelu* 'inimese sisemaailma avaldumine', *hingehäda* 'mure', *hingejõud* 'tahte- ja tundejõud', *hingeekeled* 'tundemaailm', *hingekosutus* 'sisemise rahulduse pakkumine, seda pakkuv nähtus', *hingiigutus* 'tunnete avaldumine'. Eesti keele mentaalse maailmapildi järgi on *hingel* võime midagi ihata, karta, uskuda, aimata, kuid mitte asju ette näha ja selle alusel sündmusi kavandada (Õim 1997:265).

4. *Hing* kui konteiner

Hinges asuvad inimese emotsioonid, mis tekivad, arenevad, kaovad ja jätavad oma jälje. Näiteks kui inimene saab vihaseks, hakkab kartma, muretsema jne, siis läheb teatud emotsioon hinge sisse või on selle sees: *kartus, tusk poeb hinge; nukrus tükib hinge; hinge kogunes sappi, vimma; kurbus täidab hinge*; samuti võib hinges toimuda mingi protsess: *hinges käärib, keeb viha; hinges tõusis trots*, või toimub tema endaga (hingega) midagi: *hing kargab, saab, läheb, on täis*. Miski varem toimunu (öeldud sõnad, tehtud teod, asetleidnud sündmused), mis avaldab inimesele sügavat mõju, muljet vm, läheb samuti hinge sisse: *need sõnad läksid hinge, hakkasid hinge kinni; okas jäi hinge; miski jättis hinge sügava jälje*. Suure viha puhul ei mahu miski kuidagi hinge sisse ära: *see ei mahtunud ta hinge, et teised temast paremad olid*; suure mure, kurbuse puhul tahetakse miski hinge seest välja saada, *hinge tühjendada: oma hinge välja valama; hinge tühjaks nutta; hinge puistama*.

Hinge kui mahutiga käivad kaasas sellised ruumimõisted nagu põhi ~ sopp, alumine ja pealmine ning tagumine pool. *Põhjani* minemine märgib sügavutiminekut, millegi kõrgemat astet ning ka intensiivsust: *kahetses juhtunut hinge põhjast 'üliväga', oli hinge põhjani liigutatud, vapustatud, solvunud. Hingepõhi ja hingesopp* on sisemaailma varjatuim osa: *kedagi hingepõhjas kiruma; hingepõhjas lootma, olin hingepõhjas veendunud, et ta on elus; oma hinge põhjas uskus ta, et kõik pöördub veel heaks; kõige salajasematesse, sügavamatesse hingesoppidesse jäi kahetsus; oli tunne, et ta mind viimse hingesopini läbi näeb; oma hingesoppe pahupidi ~ pahempidi pöörama*. Kui me räägime millestki, mis on *hinge peal* ~ *hingel*, siis me teame, et see miski lasub hingel, vajutab ja rõhub hinge: *see kuritegu lasus tema hingel; seda pattu minu hingel ~ hinge peal pole; seda ma oma hinge peale ei võta; see jääb sinu hingele ~ hinge peale; rääkis kõik hingelt ~ hinge pealt ära*. Hinge taga olevad asjad on justkui varuks, reservis: *tal polnud mi-*

dagi sellist hinge taga, mida ta kartma oleks pidanud; andis viimase hinge tagant ära; tal pole vasknööpigi hinge taga. See, mis toimub allpool hinge, ei seostu enam mentaalsega: hinge alla panema ~ võtma ~ viskama ~ pistma ~ keerama 'sööma või jooma', hinge alla saama, hinge all olema.

5. Hinge asukoht

Hinge kui elustava alge, mentaalse mina ja mahuti enda asukoht on keha sees, mitte peas ega käsis-jalus. Hing paikneb keha keskpaigas, rinnus, seal, kus asub süda. Eesti keeles haakub *hing* kui tundeala sõnadena *rind*, *põu* ja *süda*, moodustades selle allsüsteemi inimeses, mis tajub emotsioone. Kuid *hinge* semantiline kasutus selles tähendusalas kattub *rinna*, *põue* ja *südamel* tähendusalaaga vaid osaliselt. *Rind* ja *põu* ei märgi elustavat alget nagu *hing*, küll aga inimese emotsionaalset olemuslikkust, mentaalset mina: *laul teeb rinna rõõmsaks; uhkus paisutab rinda ~ põue; rinda kõrvetas armukadedus*. Kuigi ka siin ei ole kattumine täielik, me saame öelda *hing ~ süda valutab*, kuid mitte *rind* ega *põu*. Viimased on justkui füüsilisemad, välisemad. Kõige rohkem on väljendeid, milles *rind* ja *põu* esinevad tunnete konteinerina. Siin on tegemist *hinge* semantiliste sünonüümidega: *rind ~ põu on täis, tulvil armastust, kadedust, viha; rinda asus nukrus, mure; ärevus võttis rinnus aset; igatsus, aimus puged rinda ~ põue; lootus täidab rinda ~ põue; pelg põgenes ta rinnast; rinnus mässab torm; hirm poisi rinnus aina kasvas; rinnast kaob rahu; rinnas leegitsevad õilsad tundmused; kannab neiu vastu oma rinnas sügavaid tundeid; rinda jäi närima, pakitsema kuri kahtlus; head sõnad külvavad rinda usku. Põu tunnete konteinerina on võrreldes *hinge*, *südamel* ja isegi *rinnaga* marginaalsem ja tõrksam. Võib-olla sellepärast, et *põu* paikneb inimorganismi peal, väljaspool (põhitähendus või kõige füüsilisem tähendus 'rinna ja riietus-esemete vahe, riietus-esemete vahe rinna kohal'), emotsioonid aga paiknevad milleski, mis asub organismi sees. Kui *põu* on millegi sisemus: *puhkab mulla põues, palju laevu ja varandusi on vajunud merede põue*, siis tähendab see kaitsmist, turvamist, mitte aga mentaalsust. Inimene võib *põues ussi soojendada; hirm võib pões olla või sinna pugeda*. Põhi on ka *põuel* nagu *hingel* ja *südamel*, kuid puudub *rinnal*: *peitis oma meelehärmi põue põhja*. Põue põhja saab midagi asetada, seal saab asuda, kuid põue põhjast ei saa ei kiruda, vihata ega kahetseda. Nagu esitatud keelematerjal näitab, ei võimalda *põu* ja *rind* kasutada ruumisfääri*

kuuluvaid sõnu *all, peal, taga*, küll aga võib miski olla *rinna ~ põue sees*, minna *rinna ~ põue sisse* või väljuda *rinna ~ põue seest*. On hulganisti väljendeid, milles ruumisõnad seostuvad *rinnaga* (*kannab last rinna ~ südame all, kaks kätt risti rinna peal*), kuid siis ei ole tegemist emotsioonide asupaigaga, vaid *rinna* kui rindkere osaga otseses tähenduses. *Rind* ja *põu* mõlemad tähendavad piirkonda, kus paikneb inimese elustav alge või mentaalne mina *hing* või *süda*: *nii et hing rinnus kinni, süda hüppab rinnust välja, südant rindu võtma, süda valutab rinnus ~ põues*.

6. Hing kui füüsiline objekt

Hing füüsilised omadused väljendavad inimese moraali ja kõlbelsi omadusi: *hing on puhas, ei ole puhas; hingepuhtus*. Hing saab puudutada: *hinge pihta, hinge peale, hingele käima*, hävitada: *hinge seest (ära) sööma*.

Hingel on *südamega* löikumiskohti üsna palju, kuid nende tähendusväljad ei kattu siiski täies ulatuses. Nad võivad suures hulgas väljendeis teineteist asendada, nende sünonüümsus on ilmne: *hinge ~ südame peal; hing ~ süda valutab sees; hing ~ süda on rahul; hinge ~ südant vaevama; hinge ~ südamesse löikama; teeb tööd südamega ~ hingega; paneb töösse kogu oma südame ~ hinge; kahetses kogu hingest ~ südamest oma eksimust; süda ~ hing väriseb sees*. Kuid samas on ka selliseid ütlusi, kus *hinge* ja *südame* paralleelne kasutus ei ole võimalik: *tegi seda heast südamest; tal pole südant hädalisele ära öelda* (vrd *südametu inimene* 'inimene, kellel pole südant' *ütleb hädalisele ära*); *jäta mu hing rahule; hingelt haige, muserdatud*. Hing ja südame tähendusvälja üks erinevusi seisneb selles, et *süda* tunnete allikana ja asukohana on konkreetsem, süda mitte üksnes ei kätke tundeid üldiselt, vaid võib tähistada ka konkreetset emotsiooni. Sõna *süda* kasutatakse headuse, inimlikkuse, kaastunde või armastuse võrdkuju tähenduses: *arusaaja ja südamega inimene* 'kaastundlik, heatahtlik inimene', *halb ja südameta mees* 'tundetü, kalk mees', *kas sul on südant seda öelda; mida ta süda selle peale ütleb; tal pole südant sees; käis võitlus neiu südame pärast; kellegi süda on vaba, ei ole vaba; süda tuksub teisele; vallutas südameid; kosis südame sunnil vaese neiu*. Südame kui tunnete allika ja asupaiga mõned tunnused tulenevad südame kui elundi, kui objektiivse referendi tunnustest. Sellised *süda*-ütlused tähistavad emotsionaalseid seisundeid tänu sellele, et on toimunud ülekanne ühest kog-

nitiivsest valdkonnast (füüsilisest) teise – mentaalsesse: *süda tilgub ~ jookseb verd; verise südamega 'suure kahjutundega', südame külge kasvama; oma kätt südamele pannes; südame pihta koputama; südame peale panema; nagu kivi veereb südamelt; kodukoht on südame küljes; süda on pehme ja soe, külm ja kõva, süda võib olla kivist. Headuse/kaastunde ning kurjuse/kaastundetuse tähenduses on hinge kasutus piiratud ning lisaks tekib atribuudi nõue: *hella, õrna, ülla, kaastundliku hingega inimene; kurja, kalestunud hingega mees*. Ilma atribuudita *hingega* ja *hingeta* tähendavad eeskätt elus või surnud olemist: *pääses hingega; oli selleks ajaks juba hingeta*. Muide, *suure südamega* on üks neid vähesetest eesti keele ülekantud tähendusega väljendeist, millel on vastandlik sisu, ta märgib nii üllust ja suuremeelsust kui ka tighedust ja vihapidamist. *Süda* nagu *hingki* võib elatiivi vormis märkida mingi tundmuse tavalisest suuremat määra: *südamest rõõmus, õnnelik; mul on südamest kahju, et nii juhtus; palun südamest andeks, kogu ~ kõigest hingest*.*

Sõna *hing* semantilise kasutus lõikub ka *vaimu* ja *meele* tähendus-aladega (Õim: 1997).

7. *Hing* kui füüsiline või mittefüüsiline olend

7.1. Tänapäeva keeles on *hing* tähenduseks ka bioloogiline elusolend, sagedamini inimene või loom üldiselt, konkreetsete karakteristikuteta: *õues ei olnud hingegi; oleks ta seal ainsatki meesterahva, nais-terahva hingegi kohanud; lauda- ja majauksed pärani, aga õues mitte hingegi, välja arvatud koer*. Ka loomade ja inimeste loendus- ja arvestusüksusena märgib *hing* inimest või looma üldiselt: *perekonnas on kuus hinge; meid on siin koos mõnikümmend hinge; mõisnikul oli mitusada hinge talupoegi; ja sõrajalgseid, neid lehma, neid kah mõni mitusetukümmend hinge; revisjonihing; hingekiri; hingeloend; hingemaks; vallamaksu võeti kaks ja pool rubla igalt hingelt*. Tänapäeval on looma- ja isikuarvestusena *hing* asendunud *peaga*: *pearaha 'isikumaks'; lambaid on tuhande pea ümber; raha aga jagati peade järgi*. Tähendus 'inimene' on säilinud ütluses *hingi püüdma 'kedagi kuhugi värvata püüdma'*. Nähtavasti on see ajalooliselt hilisema tekkega tähendus.

7.2. Konkreetset inimest iseloomustavad kahesugused omadused: füüsilised (sellised kehalised parameetrid nagu mõõt ja kaal, liikumine, bioloogilised kvaliteedid jne) ning mentaalsed (mõistus, kõrgemat järku emotsioonid, ilumeel, vaimsed parameetrid jne). Kui inimese iseloomustamisel kasutatakse *hing* metonüümiliselt, siis ei tule kõne alla

sugugi mitte kõik inimolendi vaimsed ja füüsilised omadused, vaid pigemini puudutatakse üksnes inimese mentaalset poolt ja sedagi mitte täies ulatuses: *kuldne, truu, lihtsameelne, romantiline, süütu, rahutu, väsimatu, õnnetu, kadunud, vilets, nurjatu, närune, eksinud, patune, müüdav, äraostetav hing*. Nagu näidetest ilmneb, kuuluvad adjektiivid iseloomuomaduste või psüühiliste seisundite valdkonda, nad iseloomustavad *hinge* kui konkreetse inimese sisemaailma käitumisomaduste või psüühiliste parameetrite järgi, sellest seisukohast, mis ei ole silmaga nähtav ega kombatav. Esitatud näidetes ei kata *hing* inimese mentaalsuse seda poolt, mis on seotud aistingute ja tajudega, teadmiste ja arutlemisega, soovide ja vajadustega, otsustamise ja mõtlemisega, arvamuse ja hinnanguga, s.t selliste kategooriatega, mis eeldavad aju- ja mõttetevust, toimuvad inimese peas, *hing* hõlmab seda, mis viitab inimese olemuslikkusele. Me ei saa öelda *tark, rumal, kaalutlev, otsusekindel hing*, nii nagu ei saa *hinge* iseloomustada selliste adjektiividega, mis väljendavad mõõtu, kaalu, liikumist: *pikk, jässakas, tugev, aeglane hing*. Murdematerjalidest õnnestus leida vaid kaks erandlikku keelendit, mis sellele vastu räägivad: *piikund ing* (Pöi) tähenduses 'väsinud, nälginud, poolhaige inimene' ja *nõrkend ing* (Lüg) 'vähese aruga inimene'. Sellest võiks ju järeldada, et *hing* võis algselt tähendada inimest nii füüsilises kui ka mentaalses mõttes, paraku meieni jõudnud keeles see ei ole säilinud.

Tänapäeva eesti keeles ei ole *hing* mitte füüsiline ega intellektuaalne inimene, vaid emotsionaalne inimene, *hing* iseloomustab inimest tema sisemaailma, psüühiliste parameetrite järgi, selle järgi, mis ei ole silmaga nähtav ega kombatav. *Hinge* sünonüüm on *hingeline*: *kodus pole ühtegi hingelist*. Adjektiivina aga märgib see just emotsionaalsust: *hingeline inimene*, adjektiiv *hingetu* tähendab 'elutu' kõrval ka 'väheeluslik, tuim, tundetu', verb *hingestama* 'elutegevust omistama' kõrval ka 'tundeküllaseks, elavamaks muutma'.

Lõpetuseks

Käesolevas kirjutises püüdsin vaadata sõna *hing* semantilist välja ning fikseerida mõned kokkupuutepunktid sõnade *süda*, *rind* ja *põu* tähendustega. *Hinge* tähenduste kognitiivne mudel ei olegi nii selge ja üheselt seletatav. Selles on omavahel suhestatud erinevaid kogemusalasid; küsitavusi ja kahtlusi tekkis metafoorsete ülekannete suunas. Võime küll väita, et on kerge modelleerida ja termineerida abstraktset mõis-

temaailma konkreetse abil, kuid inimene liigendab ja kategoriseerib oma igapäevast kogemust projektsioonide abil keeles vägagi pika aja jooksul ja meieni jõudnud keelematerjal ei pruugi kõiki astmeid üldsegi kajastada. *Hinge* puhul võib nähtavasti öelda, et kõige konkreetsem, kõige füüsilisem ja seega kõige algsem tähendus on hingamine, kõige abstraktsem – mentaalne mina. Sinna vahele mahub, teinekord põimunud kujul, terve hulk muid tähendusi.

Kirjandus

- Krikmann, Arvo, 2001.** Kaasaegse metafooriteooria panus parömioloogiasse. Käsikiri Eesti Kirjandusmuuseumis).
- Krikmann, Arvo, 2002.** Kas elu on konteiner? – Tähendusepüüdja. Catcher of the Meaning. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3.) Tartu, 231–253.
- Lakoff, G., 1990.** The Invariance Hypothesis: is Abstract Reason Based on Image-schemas? – Cognitive Linguistics, vol. 1.
- Loorits, Oskar, 1998.** Liivi rahva usund. I–III. – Tartu.
- Lyons, J., 1977.** Semantics I–II. Cambridge: Cambridge University Press.
- Õim, Haldur, 1997.** Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. – Pühendusteos Huno Rätsepale. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7.) Tartu, 255–268.

The soul in language and in mind

Asta Õim

The article approaches the semantic field of the Estonian word *hing* 'soul' and its possible contiguities with the meanings of *süda* 'heart', *rind* 'chest' and *põu* 'bosom'. The cognitive model of the meanings of *hing* is far from being clear and unequivocal. As the concept is a junction of different experiential spheres, the possible metaphoric transferences of the word raise many a question and doubt. Even though one may argue that it is easy to model and categorise the world of abstract concepts by means of concrete ones, he should note that humans have used linguistic projections to classify and categorise their everyday experience for quite a long time. Yet, the linguistic material available to us today need not altogether bear traces of all stages of its development. As for the word *hing* 'soul', its most concrete, most physical and, consequently, most primary sense is breathing (*hingamine*), whereas the most abstract one is one's mental self. Between those two, however, there is a whole gamut of other meanings, often intertwined.